

Teaduse surveamine lõhub tulevikku

Tarmo Soomere

Kliimakonverentsi COP28 üks läbimurdelisi saavutusi oli tõotus, et globaalsete kliimaeesmärkide saavutamise poole liigutakse nüüd teaduse vedamisel. ÜRO peasekretär meenutas, et ei tohi teha kompromisse ei vajaliku teadustaseme ega ambitsioonide suhtes. Sinna juurde rõhutas ta teadusliku nõu sõltumatuse olulisust.

See viimane ei ole iseenesestmõistetav ei teadlaste ega teaduse esindusorganisatsioonide tasemel. Nii mõnigi riik või riigijuht on otsustanud kas lihtsalt sulgeda talle nõu anda püüdnud teaduste akadeemia (nt Nicaragua), luua talle sobivatest inimestest uus teaduste akadeemia (nt Türgi) või panna akadeemia toimima riigi käepikendusena (nt Venemaa või Valgevene).

Selliseid lahendusi ei reklaamita. Kui need äratavad maailmas tähelepanu, tuleb kohe vastulöök: tegemist on riigi siseasjaga. Ongi. Aga meie maailm on nii tihedalt seotud, et paljud teised võivad kõvasti kannatada. Sest kunagi pole teada, milline osa teadmistest saab otsustavaks või milline otsus on viimane ölekõrs, mis murrab ökosüsteemi selgroo.

Seda tüüpi aksioone on saanud nii palju, et kaks ülemaailmset teadlasi ja teadust esindavat organisatsiooni aduvad tõsist ohtu. Rahvusvaheline teadusnõukoda (International Science Council, ISC) ja teaduste akadeemiate ülemaailmne võrgustik (InterAcademy Partnership, IAP) on sügavalt mures, et riiklik sekkumine teaduste akadeemiate autonoomiasse on muutumas globaalseks trendiks. Tulemusena ei pruugi hea nõu enam üldse otsustajateni jõuda. Nagu näeme oma idanaabrite juures.

Klassikaliste loodusteaduste, arstiteaduse ja tehnikateaduste akadeemiate tugevus sünnib oma valdkonna parima teadmise koondamisest. Nende arvamus tugineb eelkõige oma liikmete teadmistele ja kogemustele. Seetõttu paiknevad teaduste akadeemiad sageli nii riiklike kui ka rahvusvaheliste teadusnõustamise süsteemide tuumikus. Pakkudes tuge nii valitsustele, kodanikeühendustele kui ka ühiskonnale. Ideaalis sõltumatult poliitilistest tõmbetuultest. Nagu on sõnastanud Eesti Teaduste Akadeemia: meie kohus on anda parimat nõu igale valitsusele. Isegi kui parim nõu tähendab soovitus tagasi astuda. Mis omakorda tähendab lihtsat tõde: akadeemiad saavad toimida riigi ja ühiskonna parimates huvides vaid siis, kui nad on sõltumatud poliitilistest, ärielistest või mistahes muude osapoolte huvidest.

Sekkumistel on mitu palet. Nagu näeme justiitsministri ja peaprokuröri hõõrumisest. Lihtne ja robustne viis on seada küsimärgi alla või mõjutada seda, kuidas valitakse akadeemia liikmed. Sellekohaseid rünnakuid on tulnud meie oma riigikogust. Sama lihtne on õõnestada akadeemiate nõu või soovitude sõltumatust. Näiteks selle kaudu, et puhtalt teaduslikel argumentidel põhinevaid

soovitusi sõnastavasse komisjoni katsutakse lülitada ministeeriumi esindaja. Veel parem, kui ta on komisjoni esimees või vähemalt aseesimees.

Riigi või valitsuse tasemelt lähtuvad katsed mõjutada teaduste akadeemiat on Eestis pigem naljakad ja seni edutud. Probleem on märksa laiem. Selliste katsete kasvav hulk maailmas peegeldab muutuvat globaalset väärtusruumi. Muutuse üks osa on tahtlik või tahtmatu soov pisendada kas teaduse väärtust või usaldust teaduse vastu.

Akadeemia missioon on kirjas seaduses: sõltumatult ja professionaalselt aidata kaasa Eesti teaduse ning riigi sotsiaalse ja majandusliku arengu küsimuste lahendamisele. Võimekust pakkuda riigile tuge seda laadi otsuste tegemisel saab kompromiteerida mitmeti. Olgu see teaduslike küsimuste politiseerimine või teadustööks vajalike andmete vaka alla panemine. Aga ka järelduste moonutamine või väänamine. Seda saab teha kommunikatsiooni- ja väljendusvabaduse piiramise teel, uurimisteedade valiku kärpimise kaudu või rahastuse kitsenduste läbi. See ei ole kindlasti ainult idanaabri probleem. Isegi sellises demokraatia kantsis nagu Kanada ei tohtinud riigi teadusasutuste töötajad veel mõne aasta eest otse meediaga suhelda.

Riigi ja selle ametnike surve akadeemiate autonoomiale ja nende liikmete sõltumatusele on sisuliselt julgeolekurisk. Mistahes tüüpi suukorvistamine ohustab või kahjustab teadlaste võimalusi pakkuda ühiskonnale ja riigile adekvaatset teavet. Rääkimata võimekusest pakkuda parimat ja eetilist teadusnõu või planeerida vajalikke uuringuid. Summas teeb see üht: õhnestab ühiskonna usaldust teaduse ja teadmuspõhise otsustamise vastu. Mis veel olulisem: selle kaudu ka usaldust riigi ja selle struktuuride vastu. Nägime piisavalt usaldamatust koroonaviiruse pandeemia ajal vaksineerimisvastasuse vormis. Praegusel pretsedenditul kobarkriiside ajastul on teaduste akadeemiate missiooni realiseerimine olulisem kui kunagi varem.

[Ilmunud ajalehes Postimees 23. märtsil 2024](#)